

DOMONKOSI ÁGNES

AZ ÉRTÉKELÉS ÉS A MINŐSÍTÉS A NYELVMŰVELÉSSEN

1. A nyelvhasználat értékelésének szükségszerűsége és tudatossága

A nyelvhasználat viselkedés, cselekvésfajta, ezért szükségszerűen kíséri az értékelés mozzanata: a kommunikáció során a beszélők folyamatosan értékelik önmaguk és partnereik beszéd-, illetve írásmódját. Ez az értékelési folyamat igen gyakran reflektálatlan és kifejtetlen, ennek ellenére is nagy mértékben befolyásolhatja a beszédpartnerek egymáshoz való viszonyulását. A nyelvhasználati színtereknek a nyilvánosság mértéke szerinti fokozatai hatással vannak az értékelésre: minél nyilvánosabb a színtér, annál nagyobb a saját és a másik nyelvhasználatának kontrollja és értékelési kényszere. Az értékelést a beszélők szociokulturális háttere, nyelvi szokásrendszere, normái és attitűdjei, a nyelvről való tudása és hiedelmei együttesen határozzák meg (bővebben Domonkosi, megjelenés alatt).

A közvetlen kommunikációban tehát kifejtetlenül és reflektálatlanul mindenki értékkel, és ez az értékelés egyes speciális kommunikációs helyzetekben – új nyelvváltozatok, például egy szaknyelv elsajátítása során; a kommunikációs partnerek eltérő nyelvi normái és viselkedése esetén; a közlési szándéknak leginkább megfelelő nyelvi formában való bizonytalanság esetén – a nyelvről való beszédben és gondolkodásban is szerepet kaphat, reflektálttá válhat.

A magyar beszélőközösség értékrendjére nézve Terestyéni Tamás empirikus vizsgálata azt igazolta, a kommunikációs képességeket, vagyis a kifejezőkészséget, a helyesírási készséget, a nyelvtanilag helyes és választékos beszédkészség jelentőségét igen nagyra értékeljük a társadalmi érvényesülésben (1990: 32–55). Ezzel összefüggésben a nyelvhasználat és az egyes nyelvi jelenségek értékelésének kifejtését, tudatosítását a beszélőközösség jelentős része megkívánja (vö. Heltai 2004: 410; Tolcsvai Nagy 2005: 234).

A nyelvi tudatosság fejlesztésében, a nyelvről való tudás kategóriáinak kialakításában kiemelt szerepe van az iskolának, illetve a nyelvi-nyelvhasználati tanácsadásnak, a nyelvi ismeretterjesztésnek és a nyelvhasználati segédeszközök, segédkönyvek szerkesztésének is. Ezek a nyelvi vonatkozású tevékenységfajták akkor tehetik valóban hatékonyabbá a nyelvhasználatot, ha képesek segíteni az adott közléshelyzetben, az adott közlési célnak leginkább megfelelő nyelvi formák, kifejezésmódok megválasztását; ehhez pedig véleményem szerint az is szükséges, hogy reflektált értékelő kategóriáik összhangban legyenek a spontán értékelés működésével.

A nyelvhasználat értékelése számos olyan, a nyelvvel kapcsolatos tevékenységben szerepet játszik, amely hagyományosan a nyelvművelés körébe sorolható: a nyelvi tanácsadásban, a nyelvi lektorálás és a nyelvhasználati segédeszközök készítése során egyaránt érvényesülnek különböző értékszemponatok. Ezeknek a nyelvi szolgáltatásoknak a célja a mindennapi nyelvhasználatban felmerülő nyelvi kérdések, bizonytalansá-

gok megválaszolása, a kommunikációs optimum megközelítésének segítése. A nyelvi tanácsadás nyelvi produktumok készítését segíti, elsősorban egyes nyelvi formák megfelelésének megítélése révén; a tanácsadó az állásfoglalás megkönnyítése érdekében akár az egész készülő szöveget is megismerheti, de tipikusabb az helyzet, amelyben a tanácsot kérő nyelvhasználó csak egy-egy jelenségre koncentrálna. A nyelvi lektorálás pedig teljes és kész nyelvi produktumokat ítél meg, gyakran szintén azok jobba, hatékonyabbá tétele érdekében. Különösen hangsúlyos szerepet kap az értékelés a nyilvános szinterekre szánt szövegek, így például tankönyvek, fordítások, hivatalos beszédek, szakszövegek megfelelésének mérlegelésében (vö. Heltai 2004–2005). A nyelvi ismeretterjesztés célja pedig a nyelvhasználók nyelvszemléletének alakítása, a nyelvi reflexió tudományos és nem tudományos szinterei közötti ellentmondás csökkentése. A nyelvhasználati segédeszközökben, kézikönyvekben, tanácsadó szándékú írásokban szereplő értékelések, minősítések elsődleges funkciója tehát, hogy a hatékonyabb közlés érdekében minél több szempontból közöljenek információt a nyelvhasználóval (egy-egy nyelvi forma használati köréről, előfordulásának tipikus stílus- és szövegtípusairól, stílusértékéről, elterjedtségéről stb.).

2. Az értékelés sajátosságai a nyelvművelés gyakorlatában

A nyelvi-nyelvhasználati tanácsadásban és a nyelvi lektorálásban szükséges lehet konkrét írás- és beszédműveknek, nyelvi produktumoknak a közléshelyzetet és a kommunikációs hatékonyságot figyelembe vevő értékelése; a nyelvhasználati, nyelvművelő kézikönyvekben pedig az egyes nyelvi jelenségek és formák általánosabb értékelése és minősítése is szerepelhet.

A nyelvművelés gyakorlatának egyik leggyakrabban és leginkább jogosan bírált mozzanata éppen ezeknek az értékeléseknek és minősítéseknek a megalapozatlansága, nem ritkán megbélyegző mivolta (l. Lanstyák 2003–2004; Kálmán 2004), sőt nyelvi mítoszok és babonák is kimutathatók bennük (l. Lanstyák, ebben a kötetben). E tényezők miatt célszerűnek tűnik megvizsgálni azt, hogy a nyelvművelő kézikönyvekben milyen szempontok és milyen értékek határozzák meg a minősítéseket, másrészt pedig azt, hogy mennyire van biztosítva ezek érvényessége. Mindemellett pedig – az értékelés szükségszerűségét szem előtt tartva – lényegesnek látszik annak mérlegelése is, hogy melyek azok a szempontok, amelyeknek megfelelően valóban lényegi, a használatot könnyítő információk állapíthatók meg egy-egy nyelvi jelenségről, illetve hogy mik lehetnek azok a módszerek, amelyek biztosíthatják ezeknek a megállapításoknak az érvényességét.

2.1. A szótári minősítések hasznosíthatósága

A nyelvhasználati kézikönyvek (Grétsy–Kovalovszky főszerk. 1980–1985; Balázs 2001; Grétsy–Kemény szerk. 2005) egyes nyelvi jelenségek és formák értékelésére és minősítésére is vállalkoznak. Ezek az értékelések és minősítések annyiban hasonlíthatók a szótári minősítésekhez, hogy az egyes jelenségekkel kapcsolatban azokat a sajátosságokat, mozzanatokat igyekeznek megragadni, amelyek megítélésük viszonylag állandó jellemzői, velejárói. Az állandósult jellemzők bemutatásának szándéka miatt a nyelvhasználati kézikönyvek minősítései nagymértékben támaszkodhatnak a szótári stílus-

minősítések, vagy újabb terminológiával (l. Ittzés, ebben a kötetben) lexikai minősítések rendszerére, és bár azoknál kifejtettebb, árnyaltabb, több szempontú képet lenne szükséges adniuk, véleményem szerint gyökeresen nem különböznek azoktól (vö. Ittzés, ebben a kötetben).

Eöry Vilma meghatározása szerint a stílusminősítések „olyan társadalmilag kialakult, de folyton változó és a közlő, illetve befogadó kompetenciájától az egyéb jelentéselemnél fokozottabban függő használati értéket rögzítenek tehát, amely a szójelentéstől többé-kevésbé függetlenül arra utal, hogy a lexikai elem általában a társadalom mely rétegében, az élet mely területén, milyen közléshelyzetben és milyen érzelmi-hangulati hatással használatos” (2002: 117).

A stílusminősítésben vagy lexikai minősítésben számos olyan szempont jelenik meg, amelyet a nyelvhasználati kézikönyvek, illetve a nyelvi tanácsadás értékeléseiben és ajánlásaiban is célszerű érvényesíteni. A Kovalovszky Miklós által megkülönböztetett 7 szótári minősítési szempont alapján alkalmazható minősítések (1966: 132–144) lefedik a nyelvhasználati, nyelvi tanácsadó kézikönyvekben szükséges információk sokaságát is: 1. a megnyilatkozás módja szerint; 2. földrajzi, területi megoszlás szerint; 3. időbeli, történelmi rétegek szerint; 4. társadalmi helyzet szerint; 5. jelentéstani szempontok szerint; 6. belső stílusérték szerint; 7. használati stílusérték szerint. Ez a rendszerezés a 7. pontban részletesen tárgyalja a közlő attitűdjének vonatkozásait, a stílusárnyalat kérdését is. Az általa érvényesítendőnek ítélt szempontok átfogóan jellemzik a használat sajátosságait, és eligazítással szolgálhatnak annak mikéntjére nézve is.

A jelenleg alkalmazott lexikai minősítési gyakorlat azonban önmaga is kategorizációs nehézségekkel küzd: a szótári minősítések a funkcionalitás szempontjából nem eléggé differenciáltak, a minősítés szempontjai gyakran keverednek és egymásba olvadnak, a stílusrétegek és a stílusárnyalatok csoportja nem különül el egyértelműen egymástól, ebből adódóan pedig „sok esetben nem egyértelmű a minősítések jelentéstartalma, mint pl. a *választékos* minősítés esetében, amelyről nem derül ki, hogy a legigényesebb köznyelvi szinthez tartozásra utal-e, vagy a beszélőnek arra a törekvésére, hogy »szépen« fejezze ki magát (hasonló az *irodalmi*, az *argó*, a *hivatalos* stb.)” (Eöry 2002: 123). Részben a szempontok kijelölésének és elkülönítésének nehézségéből adódnak például a *vulgáris*, a *bizalmas* és a *pongyola* minősítések használatának ellentmondásai is (vö. Lanstyák 2003: 370–388).

Bár a szótári minősítések és a nyelvművelő kézikönyvekben alkalmazott minősítések kifejtettsége és hatóköre más, az értékelés szempontjainak kijelölésében és elkülönítésében, illetve a minősítés mikéntjében megjelenő nehézségek és ellentmondások azonosak. A nyelvi-nyelvhasználati segédesszövegekben, kézikönyvekben alkalmazott minősítések meghatározó része a szótári minősítésekre épül, egy egységes stílus- és nyelvrétegződés-elméleten nyugvó, kidolgozott lexikai minősítési rendszer ezért jelentős mértékben segíthetné a nyelvhasználati segédkönyvek minősítési gyakorlatát is.

2.2. A minősítés szempontjai a nyelvművelés kézikönyveiben

A nyelvhasználati segédkönyvekben szereplő értékelő kategóriák és minősítések feladata az lenne, hogy a hatékonyabb közlés érdekében minél több szempontból közöljenek információt egy-egy nyelvi jelenségről a nyelvhasználóval, illetve hogy ezáltal is

alakítsák a beszélők nyelvszemléletét, fejlesszék a nyelvi reflexió képességét. Az értékelés szempontjainak és érvényesülési módjának tanulmányozása rámutathat arra, hogy valóban elősegítik-e a közlési szándéknak megfelelő nyelvi produktumok megalkotását ezek a kézikönyvek. Egy újabb megjelent kézikönyv, a Magyar nyelvhelyességi lexikon (Balázs 2001), és egy átdolgozott formában újra kiadott nyelvhelyességi szótár, a Nyelvújító kézikönyv (Grétsy–Kemény szerk. 2005) értékelésre használt kategóriáit, és minősítési szempontjait ezért azzal a céllal próbálom áttekinteni, hogy mennyire használható információkat közölnek a bennük érvényesített értékszempontok, és hogyan alakítják a nyelvhasználók nyelvszemléletét, segítik-e a mindennapi nyelvi reflexió és a tudományos értékelés közötti ellentmondások csökkentését.

A Nyelvújító kézikönyv minősítési rendszerét alaposan elemezve Tolcsvai Nagy Gábor 1991-ben azt állapította meg, hogy igen erősen érvényesül benne a normatív–nem normatív kettősége, illetve a nyelvhasználatba vetett hit; a nyelvi rétegződés és a stílusrétegek rendszerezése pedig ellentmondásos, kategóriáinak nagy része elavult, „s az egész rendszer mögül hiányoznak a korszerű szociolingvisztika, stilisztika (pl. a regiszterelmélet), a beszédaktuselmélet, az interakciókutatás, a szövegtipológia eredményei” (1991: 421); és meglátásom szerint ezek a sajátosságok az azóta megjelent kézikönyvekre is jellemzőek.

2.2.1. A helyesség mint a sztenderdnek való megfelelés

A legmeghatározóbb, mindent átható minősítési szempontnak a nyelvújító kézikönyvekben a helyesség kritériuma tűnik. A nyelvújítás ebben az értelmezésben egyértelműen a sztenderd nyelvváltozatnak való megfelelést jelenti, ami azért ellentmondásos, mert a sztenderd–nemsztenderd viszonya nem egyszerűsíthető a jó és a rossz, a helyes és a helytelen viszonyára. A nyelvújítás ilyen értékelése a népi kategorizációnak az idealisztikus nyelv képzetéhez való viszonyítási módját erősíti (l. Domonkos, ebben a kötetben), és ezáltal támogatja azt a mitikus elképzelést is, mely szerint a sztenderd nyelvújítás a „helyes” nyelv, a nyelvhasználat pedig annak romlott és hibás változatai (l. Lanstyák, ebben a kötetben). Ez a megközelítés tehát a nyelv hétköznapi szemléletének hiedelemalapú értékelési módját támasztja alá, ahelyett hogy tudományos kategorizációt, értékelési szempontokat állítana szembe vele. Ebben az értelmezésben például a nákolás olyan „makacs hibának” minősül, amely „[n]yelvhasználati szinten [...] elfogadható, de a köznyelvben kerülni illik” (Balázs 1991: 160); nem pedig egy olyan, nyelvhasználatilag logikus, de nemsztenderd variánsnak, amelynek a beszélő anyanyelvújításában való jelenléte megnehezítheti a sztenderd elsajátítását.

Ebben a szemléletben a sztenderd önértékként, nem pedig funkcionális, hierarchikus értékként tűnik föl, és ez visszahat a többi nyelvújítás értékelésére is, hisz így azok ezzel az értékkel ellentétes erőnek minősülnek; ráadásul ez az értékelési mód, az abszolútérték-szerep az emberi viselkedések és viszonylatok minősítésével is összekapcsolódik: „Nyelvi értéket pusztít a „suksük”-nyelv, a mondatbeli egyeztetés hiánya, a suta szóismétlés, köztük a kötőszóké, módosítószóké –, de egyben gátolja az egymás megbecsülésén alapuló csiszolt érintkezést, az emberi rokonszenvnek, s általában a pozitív érzelmeknek a kifejezését” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 611).

A nyelvújítás eszményét az antik retorika *illőség* kategóriájával összhangban célszerűbb lenne a helyénvalóságként értelmezni: a helyesség eszerint nem a sztenderd

formák elvárását jelenti minden helyzetben, hanem a közléshelyzetnek megfelelő, a közösségben elfogadott közlésformák használatát. Ebben a felfogásban is megmaradhat azonban a sztenderd központi szerepe, hiszen használati értéket, hasznosíthatóságát tekintve ez a nyelvváltozat kiemelkedik a többi közül, a nyelvhasználat hatékonyságát segítő tevékenységeknek pedig a normatív, köznyelvi változatokat előnyben részesítő szemlélettel szükséges elismerniük ezt a létező, a társadalmi elvárásokból, attitűdökből adódó értékrendi különbséget.

2.2.2. A helyesség egyéb sajátos kritériumai

A sztenderdbe tartozáson kívül – elsősorban az új nyelvi jelenségeket tekintve – egyéb szempontok is érvényesülhetnek a helyesség megítélésében. Kovalovszky Miklós 1977-ben hat ilyen, a minősítés alapjául szolgáló kritériumot vett számba (1977: 50–51), amelyeket a nyelvművelő kézikönyvek azóta is érvényesítenek, illetve elveik kifejtése során hivatkoznak is rájuk (Balázs 1991: 17–18).

2.2.2.1. A helyesség mérlegelésében az első szempont a szükségesség: „valóban szükség van-e az új nyelvi elemre, alakulatra, szerkezetre; új fogalmat, viszonyt fejez-e ki, a mondanivalónak új, sajátos árnyalatát érzékelteti-e?” (Kovalovszky 1977: 50.)

Ez a kritérium azt az előfeltevést foglalja magában, hogy lehetnek olyan elemei a nyelvnek, amelyek – bár a közösség, vagy legalábbis annak egy része használja őket – szükségtelenek (vö. Lanstyák, ebben a kötetben). Ez a minősítés gyakran vonatkozik olyan idegen eredetű elemekre, amelyeknek van magyar megfelelőjük: ez az értékelés azonban nem veszi számításba azt, hogy az idegen eredetű szavaknak egészen más lehet a stílusértékük, tehát még a jelentés teljes egyezése sem teszi szükségtelenné egyes közlésekben a használatukat. Például az *abszurdum* szó használata egészen más asszociációkat ébreszthet, egészen más stílushatást érhet el, mint a Nyelvművelő kézisztótár által ajánlott *képtelenség*, *lehetetlenség*, *esztelenség* szavaké (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 19). A kézisztótár ugyanis ezt a kifejezést „sokszor fölöslegesen használt idegen szónak” minősíti, nem ad azonban támpontot arra nézve, hogy mikor, milyen közléshelyzetekben tartja annak, ezáltal nem segíti, hanem csupán elbizonytalanítja a nyelvhasználót.

A kézikönyvekben a *szükségtelen*, *szükségtelenül használt* minősítéseken kívül implicit módon a *szükséges* minősítés is azt a képzetet kelti, hogy lehetnek szükségtelen nyelvi formák is. A *beiskoláz* értékelése például: „Tömör, szükséges szakszó a hivatali nyelvben”; szükségességét pedig az indokolja, hogy más kifejezéssel nem pótolható: „Ne hibáztassuk, mert nem tudnánk mással pótolni!” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 67). Ez a fogalmazásmód pedig kifejtetlenül azt is magában foglalja, hogy ami helyettesíthető, pótolható, az akár szükségtelen is.

2.2.2.2. A tartalmi megfelelés és világosság kritériuma azt vizsgálja hogy egy-egy kifejezés „a közlés kifejezőerejét, egyértelműségét, a fogalom minél könnyebb megragadását, a viszonyjelzés pontosságát szolgálja-e, vagyis megfelel-e a félreérthetlenség követelményének” (Kovalovszky 1977: 50).

Ez a nehezen érvényesíthető kritérium egyrészt arra a kratüloszi ideára vezethető vissza, hogy a nyelvi jelek alakja és jelentése között összefüggés van, másrészt pedig arra a hiedelemre, hogy a nyelv valamiféle logikus és egyértelmű jelrendszer (l. Lanstyák, ebben a kötetben). A redundáns közléselemek például nem szolgálják a tartalmi vilá-

gosságot, ennek értelmében a *főlsleges igekötő* minősítés önálló címszökeént is szerepelhet: „Főlsleges az igekötő, ha nélküle is világos, érthető a közlés” (Balázs 1991: 75). Ezzel összhangban a *beigazolódik* ige használatára nézve például a Nyelvművelő kézisztárban azt az eligazítást találjuk, hogy: „A nyomósító *be* igekötő elhagyható anélkül, hogy az ige jelentése megváltozna” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 66). Ez a minősítési mód egyrészt nem veszi számításba azt, hogy a beszélt nyelvben gyakori a funkcióméltés, a kötetlen társalgásnak pedig igen lényeges stílusjegye is; másrészt nem számol azzal, hogy a használat a redundancia ellenére elfogadottá tehet egyes formákat, így például a *beinvestál* igekötője a megszokottsága miatt sem tekinthető főlslegesnek (vö. Balázs 1991: 75).

Az egyértelműségnek – a nyelvműködés természetéből adódóan megvalósíthatatlan – követelménye fedezhető fel azokban az érvelésekben is, amelyek egyes szavak jelentésváltozását, jelentésbővülését értékelik nem kívánatos folyamatként, miként a *mozi* szó metonimikus ’film(alkotás)’ értelemben való használata esetében: „Mivel ez a divatossá váló szóhasználat megzavarhatja a *mozi* és a *film* szónak hagyományos, évtizedek óta megszokott viszonyát, köznyelvívé tételét nem tartjuk kívánatosnak” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 385).

2.2.2.3. Az alaki helyesség szempontja azt veszi figyelembe, hogy egy az új alak beilleszkedik-e a nyelv felépítésébe, rendszerébe; képzés- és alakulásmódja megfelel a nyelv szerkezeti és fejlődési törvényeinek; kizárólagos idegen minta-e, vagy létezik analógiája a régiségben vagy valamely nyelvváltozatban. A *természetbarát* kifejezés nyelvművelői megítélését például kedvező irányban befolyásolja az a tény, hogy „korábban is voltak nyelvünkben *-barát* utótagú összetételek” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 316).

A nyelv rendszerébe való illeszkedés kérdése vetődik fel a tükörfordítások, illetve az ún. idegenszerű szóalkotásmódok értékelése esetén is, ez a kritérium is magában hordozhatja tehát azt a nyelvművelés minősítési gyakorlatában igen általános mozzanatot, hogy az idegen eredetű elemeket a belső keletkezésűeknél eredendően rosszabbnak ítéli (l. Lanstyák, ebben a kötetben). A *hát-* előtagú összetételeket (*hátlap, hátszág, háttér*) például „régébbi nyelvművelőink németesen minősítették, és emiatt hibáztatták. Mai felfogásunk szerint ezek az összetételek sem helytelenek, mert alkotásmódjuk nem sérti nyelvünk szabályait” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 227).

2.2.2.4. A stílusosság szempontjáról maga Kovalovszky azt mondja, hogy „inkább használati, mint tartalmi és alaki” (1977: 50). Valójában a megengedés, az eltérés lehetőségét hordozza magában, ugyanis azt mondja ki, hogy a tárgy jellegétől, az alkalmától, a beszédhelyzettől függően az esetleg szigorú szabályoktól eltérő, szokatlan, egyéni formákat is elfogadhatóvá tehet az, ha sajátos stíláriis árnyalatot, használati értéket képvisel.

Ez a használati kritérium kifejtetlenül a helyénvalóságnak, az illőségnek csak a beszédhelyzetben mérlegelhető szempontját foglalja magában, ezáltal egy olyan nézőpont, amely ténylegesen, sőt ennél átfogóbb módon, nem csak egyes jelenségekre nézve érvényesítendő az értékelésben. Ezt a szempontot a nyelvhasználati kézikönyvek a stílusok, használati formák megkülönböztetésével igyekeznek is érvényesíteni: például egyes nyelvi formákat a bizalmas nyelvhasználatban megengedhetőnek tartanak, míg a választékos stílusban nem, illetve a szaknyelvekkel kapcsolatos minősítések is elkülönülnek a köznyelvre vonatkozóktól. Az *abszolút* szóról például a következőket állapítja meg a Nyelvművelő kézisztár: „A szaknyelvben sokszor nélkülözhetetlen: *abszolút*

érték, abszolút hallás, abszolút monarchia, abszolút nullapont stb. A köznyelvben azonban jobb helyette: *teljes, tökéletes, korlátlan, feltétlen, általános*” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 18).

Az ebben a tekintetben érvényesülő, az árnyalatok, változatok megkülönböztetésére törekvés mégsem mindig kielégítő. A helyénvalóság, a megfelelőség minősítése a nyelvhasználati értékelések egyik legproblematikusabb kérdése, hiszen kritériumai csak a közlőhelyzetek és közlési szándékok sajátosságainak sokaságát figyelembe véve írhatók le.

2.2.2.5. A gazdaságosság, rövideg, tömörség sajátos helyet tölt be a helyesség kritériumai között. A tömör kifejezések ebben az értékrendszerben valamiért eredendően jobbak, mint a hosszabbak, Kovalovszky ezt azzal magyarázza, hogy a rövid kifejezések jobban megfelelnek „korunk nyelvhasználatának és fejlődési törekvésének” (1977: 51). A nyelvművelésnek az új formáktól általában idegenkedő szemléletmódjának részben ellentmondva ez a szempont azt mondja, hogy ha a régebbi nehézkes szóalakkal, terjedős, bonyolult szerkezettel, képzésformával szemben egy rövidebb, egyszerűbb, tömörebb adódik, érdemes támogatni. A rövidebb formákat ez a szemléletmód a közlőhelyzettől, a stílusrétegtől függetlenül megfelelőbbnek tarja, nem véve figyelembe azt a stílustulajdonítási sajátosságot, hogy általában minél hosszabb egy forma, annál udvariasabbnak tartjuk, és ez a tényező indokolja például a hivatalos nyelv hosszabb megoldásait is. A gazdaságosság eszménye indokolja például számos névutó *kerülendő* minősítését is: „Amennyiben az értelem megváltoztatása nélkül a névutót egyszerűbb formával, határozóraggal helyettesíthetjük, akkor erre kell törekedni. Látható, hogy az ajánlott formák mind rövidebbek!” (Balázs 1991: 163.)

A rövideg értékének érvényesítését jelzi a Nyelvművelő kézikönyvtár *kondíció* szócikke is, amely a szó ’feltétel, kikötés’ jelentéséről a stílusbeli különbség említése nélkül azt mondja: „Mivel a magyar *feltétel* szó pontosan ugyanezt jelenti, ráadásul vmivel rövidebb is, inkább ezt ajánljuk” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 67). A két egyaránt nyolcbetűs szó közül az idegen eredetű talán a szótagszám miatt érződhet hosszabbnak.

2.2.2.6. A jóhangzás, esztétikum követelménye szerint egy-egy új nyelvi elem esetén mérlegelni kell azt is, hogy a nyelvünk hangrendszerébe illő, illetve kellemes hangzású-e. Ez a egyrészt nyelvesztétikai szemléletet mutat, másrészt azonban elsősorban szintén az idegen eredetű elemek elfogadhatóságának minősítésében érvényesül.

2.2.3. A használat jellemzésének szempontjai

Az egyes nyelvi jelenségeket jellemezve megragadhatók a használati gyakorlatnak egyes olyan sajátosságai is, amelyek valóban támpontul szolgálhatnak a nyelvhasználóknak. Ilyen támpontot adó információ lehet annak jelzése, hogy milyen nyelvváltozatban, milyen közlésformákban, milyen beszédhelyzetben, milyen szerepviszonyok mellett, milyen stílusárnyalatban, milyen stílusértékkel és milyen gyakorisággal használatos egy-egy forma. Ezeknek a jellemzés szolgálatába állítható szempontoknak a nagy része a nyelvművelés minősítő gyakorlatában is felfedezhető, az érvényesített kategóriák mögött azonban nem mutatható ki egy egységes, a nyelvi változatosságot értelmező modell, illetve olyan elméleti keret sem, amely segítene rendszerezni az előforduló szituáció- és szövegtípusok összességét.

2.2.3.1. A nyelvi rétegződés szempontja

Ebben a tekintetben Tolcsvai Nagy megfigyelései szerint a Nyelvművelő kézikönyv minősítő rendszere a *köznyelv*, *tájnyelv*, *irodalmi nyelv*, *társalgási nyelv* kategóriákra épül (1991: 415). A Magyar nyelvhelyességi lexikon nemzeti nyelvről, irodalmi nyelvről, köznyelvről, szlengről, regionális köznyelvekről, etnikai nyelvváltozatról, szaknyelvről, korosztályi, rétegnyelvekről, nyelvjárásról, családi nyelvről és egyéni nyelvről beszél, beszél, illetve megkülönbözteti az írott és a beszélt változatot (Balázs 1991: 15–16); minősítéseiben azonban elsősorban a nyelvjárási–köznyelvi szembenállása érvényesül. A Nyelvművelő kézisztár a nyelvi rétegekhez sorolja az argó, a csoportnyelvek, a diáknyelv, a hivatali nyelv, az ifjúsági nyelv, az irodalmi nyelv, a köznyelv, a népnyelv, a nyelvjárások, a regionális köznyelv, a sajtónyelv, a sportnyelv, a szaknyelvek, a szépirodalmi nyelv és stílus és a tájnyelv kategóriáját, azonban az értékelésekben nem érvényesíti e szempontok mindegyikét (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 412). Az egyes jelenségek minősítésében ezek a kategóriák a köznyelvhez való viszonyukban jelennek meg: azt írják le, hogy a köznyelvben nem szereplő változatok milyen más nyelvváltozatban fordulnak, fordulhatnak mégis elő. A nyelvi változatosság értelmezésében különböző szempontok mosódnak össze, a nyelvváltozatokra vonatkozó minősítések keverednek a stílusváltozatokra és a közlésformákra vonatkozó minősítésekkel. A *köznyelvi–nem köznyelvi*, *formális–informális* vagy *bizalmas*, *írott nyelvi–beszélt nyelvi*, *igényes*, *választékos–igénytelen* kategóriapárok sokszor úgy működnek, mintha egymással párhuzamban rendszereznék a nyelvi jelenségeket. A stílusváltozatok és a csoportokra jellemző nyelvváltozatok kategóriájának keveredését jelzi, hogy a *vulgáris* összemósódnak a *kevésbé iskolázottak nyelvhasználatával*: a Nyelvművelő kézisztár szerint például az *elszeparál* „[f]őleg a vulgáris nyelvhasználatra, a kevésbé iskolázottak beszédére jellemző szó”, mivel azok használják, akik nem ismerik a latin szó eredeti jelentését (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 144).

A köznyelvvvel szembeállítva csoportnyelvek, szaknyelvek széles skálája jelenik meg a minősítésben (*orvosi nyelv*, *sportnyelv*, *katonai nyelv*, *sajtónyelv*), a köznyelvhez való viszonyuk értelmezése azonban gondokat okozhat, hiszen a nyelvművelés sokszor éppen olyan nyelvi jelenségeket minősít, amelyek már – bár csoportnyelvi eredetűek – köznyelvi szerepűek.

2.2.3.2. A stílusrétegek- és stílusárnyalatok szempontjai

A nyelvi rétegek és stílusrétegek elkülönítésének hiánya mindenképpen a minősítések átértékelésének szükségességét jelzi. A szempontok keveredésének, illetve a nyelvi rétegek és stílusrétegek elkülönítetlenségének egyik legproblematisabb következménye a *bizalmas*, illetve a *bizalmas-vulgáris*, *bizalmas-pongyola*, *bizalmas-családias* minősítések használata, mert egyrészt nem egyértelmű, hogy mi alapján különülnek el ezek az altípusok, másrészt a mindennapi beszélt nyelvben, illetve közszlengben általánosan használt kifejezések sokasága minősül ilyennek.

A stílusárnyalatok tekintetében igen gazdag választékot mutat a nyelvművelés gyakorlata, ezek a minősítések azonban gyakori metaforikusságuk miatt (*suta*, *patinás*, *szürke*, *elcsépett*) kevésbé lehetnek informatívak a nyelvhasználók számára. Ezek a minősítések a hétköznapi, nyelvészetiileg strukturálatlan kategorizációra, a spontán stílusérté-

kelésre épülnek, és nagy részük egy-egy nyelvi formára csak a kontextus függvényében, nem pedig általánosságban lehet érvényes. A stílusárnyalatok megragadásában is fontos lenne emellett egyrészt rendszerező elvek érvényesítése, összhangban a stílus különböző vonatkozásaira utaló szótári minősítésekkel; másrészt annak a tudatosítása is, hogy a stílus csak a nyelvi produktumok egészét tekintve jellemezhető kielégítően.

2.2.3.3. Az időbeliség, elterjedtség, nyelvszokás szempontjai

A nyelvművelés gyakorlatában kiemelt jelentősége van az újonnan teret nyitó nyelvi jelenségekkel való foglalkozásnak. Ahhoz, hogy egy szó használati köréről megfelelő információt adhassunk, szükséges lehet a hagyományosság és az elterjedtség tekintetében is minősíteni, a nyelvhasználati kézikönyvekben azonban ez a szempont igen sokszor értékszempontokkal kapcsolódik össze, egy-egy nyelvi elem megszokottsága, régisége növeli az elfogadhatóságát, a *-barát* utótagú melléknevekkel kapcsolatban például a Nyelvművelő kézisótár így fogalmaz: „Mivel korábban is voltak nyelvünkben ilyen szavak (pl. *emberbarát, állatbarát, természetbarát*) nem kifogásoljuk használatukat” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 60). Ez a minősítési szempont azt a laikus beszélők körében is megfigyelt sajátosságot örökíti át a nyelvművelésbe, hogy általában a megszokottat jobbnak érzékeljük, mint a szokatlant. A nyelvszokás szempontját tekintve egy-egy nyelvi forma elterjedtségének hiányát, szokatlanságát gyakran érvként használják elfogadhatósága ellen, miként a ’lefoglal’ jelentésben használt *befoglal* esetében: „mivel a közérthetőség követelményének – legalábbis ma még – nem felel meg, nem ajánljuk használatát” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 65). Az általános használat azonban önmagában nem elegendő a köznyelvivé minősítéshez, például a ’kimerül, kifogy’ jelentésű *lemerül* esetében: „Akármennyire is elterjedt azonban ez a szóhasználat (különösen az autósok körében), még nem tekinthető köznyelvinek” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 338). Az elterjedtség és a köznyelviség viszonya valóban nem áttételek nélküli, hiszen akkor „a többségi nyelvhasználathoz kellene igazodnia a kisebbségi műveltségi elitnek is” (Tolcsvai 1991: 421); a normát egyszerűen, áttételek nélkül a többségi nyelvhasználat jelentené, azonban ha a kézikönyvek minősítései felméréseken alapulnának, akkor például ezt az kifejezést a mobiltelefonok elterjedése miatt kialakult használati sajátosságai már valószínűleg a köznyelvi hatókörűnek mutatnák. Ugyanis a *lemerül*nek erről a jelentéséről nemcsak az mondható el, hogy széles körben elterjedt, hanem az is, hogy minden társadalmi réteg így használja, tehát az iskolázott beszélők is, sőt formális, hivatalos célú, írásos közlésekben is elfogadott.

2.2.3.4. A gyakoriság szempontja

Az elterjedtség, a szokásosság szempontjával szorosan összefügg a gyakoriságé, azonban ebben a tekintetben hatékony lehetne információkat közölni arról is, hogy egy-egy nyelvi jelenség milyen kontextusban mennyire gyakori. Ebben a tekintetben a nyelvművelés csak irányokat ad – a szükséges adatok hiányában – azáltal, hogy egyáltalán milyen nyelvi- és stílusréteghez köti az egyes jelenségeket.

A gyakoriság ennek ellenére a nyelvművelő kézikönyvek egyik kulcsszava: „túlzott gyakorisága miatt célszerű ritkítanunk az *alapján* használatát” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 31). Ezekben az értékelésekben összemosódik az általános gyakoriság és az egy

nyelvi produktumon belüli gyakoriság minősítése, ugyanis például az *alaposan* formára vonatkozó: „Hibátlan szóalak, de túl gyakori használatát kerülnünk kell” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 31) értékelés csak egy adott szövegen belüli gyakoriságként értelmezhető. A túl gyakori használat kerülésére való figyelmeztetés egy-egy nyelvi produktumot értékelve – a stílus változatossága érdekében – valójában szinte minden nyelvi formára vonatkozhat, egy nyelvi forma, kifejezés kontextusfüggetlen minősítésében azonban semmitmondó.

2.3. Ellentmondások a minősítésben

A minősítési szempontok összemosódásán és elkülöníthetetlenségén kívül az érvényesítésükben is ellentmondások érzékelhetők. A „helyesség”, az elfogadhatóság minősítésében a szempontok küzdenek egymással, és esetleges az, hogy mikor melyik lesz az erősebb. A rövidség és a tömörség kritériuma például általában nagyon fontos szerepet játszik, mégis vannak olyan szerkezetek (elsősorban ún. idegenszerűségek), így a beálló melléknévi igenév célhatározói használata (pl. *a botrányt elkerülendő titkosították az információkat*), amelyek esetében *oldottabb*, azaz kevésbé tömör szerkesztésmódot ajánlanak (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 63).

Az egyes szempontok erősségének tekintetében tanulságos lehet a *jetski* példája: „A szó leírása és kiejtése az átlagos magyar nyelvhasználónak nehézséget okozhat. Jó magyar megfelelője lehetne a *vízibogó(zás)* v. a *vízimotor(ozás)*, a *vízis(zés)* mintájára egybeírva. [...] A rövidség és a divat szempontja azonban az angol eredeti mellett szól.” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 275.) Ebben az esetben tehát a rövidség és a szokás, legyőzi a máskor oly erős idegenszó-ellenességet, sőt még a jóhangzás kritériumát is.

Egyes esetekben pedig maga a Nyelvművelő kézikönyvtárnak a nyelvhasználata, stílusa mond ellent a saját minősítéseinek. Például a *felkap* szót ’divatból használ’ jelentésben bizalmas stílusúnak minősíti (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 175), a *csápol* szóról pedig ezt a bizalmasnak tartott kifejezést használva állapítja meg, hogy „az újabb ifjúsági nyelv felkapta” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 94). A *bizalmas* minősítés a kézikönyv felfogása szerint olyan szavaknak jár, amelyek „a fesztelen társalgásnak, a köznap(ás) érintkezésnek a szókincséhez” tartoznak. Nem tűnik valószínűnek, hogy a kézikönyv tudatosan akarna bizalmas minősítésű elemeket alkalmazni saját szövegében, ugyanis meggyőződése szerint a bizalmas stílus a „saját körén túl használva” – tehát például egy kézikönyvben – „suta és romboló hatású” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 79).

2.4. A minősítés és a közléshelyzet

A nyelvhasználati kézikönyvekben szereplő minősítések alkalmazásának egyik legnagyobb nehézsége, hogy miközben a minősítések a nyelvi formákra jellemző viszonylagosan állandó sajátosságokat igyekeznek megragadni, nem lehet eltekinteni attól, hogy a közlési helyzetek és közlési szándékok függvényében egy-egy forma megítélése is összetett, rétegzett. Ha a *helyesség* eszménye helyett a *helyénvalóság*, *megfelelőség* igényét érvényesítjük, akkor egy-egy nyelvi forma értékét a közlési helyzetek és szándékok viszonyrendszerében több nézőpontból is szükséges lehet meghatározni.

A nyelvváltozatok és stílusváltozatok sokaságának modellezése hiányában megalkotott minősítések nem képesek hathatós segítséget nyújtani a nyelvhasználónak. Az olyan

kitételek, hogy például az *elszáll* igét 'kudarcot vall' jelentésben „[v]álasztékos stílusú szövegben, bizalmas tréfás hangulata miatt, lehetőleg kerüljük!„ (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 144) még valamennyire informatívak, de az olyan megfogalmazások, mint hogy a *kommunikál* „többnyire jól helyettesíthető magyar megfelelőjével, a *közöl* igével” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 310), illetve, hogy a *vonatkozóan*, *vonatkozólag* névutószerű szavak „[n]éha valóban szükségesek, de sokszor pontosabb és tömörebb helyettük a határozóragos v. a hagyományos névutóval szerkesztett forma” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 609), mivel semmiféle információt nem közölnek arról, hogy mikor is minősülnek ezek a formák megfelelőnek, nem segítik, hanem éppen elbizonytalanítják a nyelvhasználót.

2.5. A minősítések érvényessége

A minősítési szempontok megválasztásán és alkalmazásuk ellentmondásosságán kívül gondot jelenthet a minősítések érvényességének biztosítása, ugyanis mind a nyelvréteg-, mind a stílusbeli, mind a gyakorisági értékelések megbízhatóságához empirikus adatok sokaságára lenne szükség; ezeknek a hiányában mindig jelen van a szubjektív ítélet veszélye. A nyelvhelyességi kézikönyvek stílusuk (a többes szám első személyű formák, felszólítások stb.) révén mégis az igazság tudóinak, a helyesség letéteményeseinek szerepében tűnnek fel: „...nem kifogásoljuk használatukat. Túlzott divatjukat azonban nem helyeseljük” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 60); „Nyelvhelyességi hibának tartjuk a három, latin eredetű – már eleve fokozott – melléknév magyar továbbfokozását” (Balázs 1991: 77).

2.6. A minősítések metaforikussága

A nyelvművelésben használt minősítések egy része metaforikus; ezeknek a képszerű kifejezéseknek szemléletességük, megértető funkciójuk miatt, és mert a laikus nyelvhasználó is reflektálhat képszerűen a stílusra, a nyelvhasználatra, lehet szerepük az értékelésben: „a bizalmas-vulgáris *randa* rondább a *rondá*-nál; a népies *kalbász* fűszeresebb a *kolbász*-nál” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 29). A metaforikusság alkalmas lehet viszont arra is, hogy egyrészt elfedje a minősítési szempontok keveredését, másrészt akár morális értékmozzanatokot hordozzon: „a divatszavak értéke talmi és mulandó, piszkuk viszont rátapadhat nyelvünkre” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 110).

2.7. A nyelvhasználók minősítése

A nyelvművelés értékelései vonatkozhatnak nyelvi jelenségekre és nyelvi produktumokra, a jelenlegi gyakorlat azonban ezt néha a nyelvhasználók minősítésével, sőt morális mozzanattal is összekapcsolja: „a kötőszóként használt trágárságok [...] lelki szegénységről, ürességről árulkodnak” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 79); vagy máshol: „A vulgáris stílus rombolja a választékos, művelt érintkezést, s ezáltal nemcsak a nyelvi normák hatását gyöngíti, hanem az erkölcsi, magatartási, viselkedési normákat is (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 611). Az argó, azaz a szleng használóival kapcsolatban a Nyelvművelő kézisztár így fogalmaz: „Ők azok, akik soha nem *szereznek*, csak *kamelnak* v. bírnak valakit; nem *dolgoznak* (akkor sem, ha történetesen értékes munkát végeznek), hanem *melóznak*; akiknek *muter*, *öreglány* az édesanyjuk; *bőr*, *áru* v. *bige* a nő; *csakj* a

lány, aki csak *smárolni* tud, *csókolni* nem; akik a közrend őreit csakis megvető, gúnyos szóval hajlandók megnevezni. Az ilyen ember semmiképp sem állhat a társadalmiasulás, a beilleszkedés, az érzelmi, magatartási kultúra legalsó fokánál magasabban” (Grétsy–Kemény szerk. 2005: 48). Ez a megfogalmazás ráadásul a „soha nem” megszorítással azt feltételezi, hogy az argónak minősíthető nyelvi elemek használói csak ezt a változatot használják, vagyis egyváltozatú beszélők. A nyelvhasználat és a személyiség, illetve a nyelvhasználat és az erkölcs összefüggéseinek ilyen leegyszerűsítő értékelése nem tekinthető a nyelvhasználati segédeszközökben szükséges minősítő feladatnak.

3. Egy érvényes és megbízható minősítési rendszer kritériumai

A nyelvművelő segédeszközök minősítéseinek tanulmányozása több, a hasznosíthatóságot nehezítő, sőt akár megakadályozó sajátosságra hívja fel a figyelmet: a helyesség-helytelenség kettősségének érvényesítése (1); a nyelvváltozatok változatosságának elfedése (2); az értékelésben érvényesülő szempontok kiszámíthatatlansága (3); az előtérbe helyezés, vagyis egyes nyelvi elemek kiemelése, a figyelem bizonyos nyelvhasználati sajátosságokra való irányítása (4); és a kontextustalanítás, vagyis az a gyakorlat, hogy ezek az írások az egyes nyelvi jelenségeket az gyakran a közlési helyzettől függetlenül, általánosító érvénnyel minősítik (5). Ezek a közösségileg érvényesített, a nyelvhasználati segédkönyvek tekintélye által hitelesített értékelések ennek ellenére visszahathatnak az egyéni észlelésre és értékelésre, csak hogy e tényezők miatt sokszor nem segítik a közlés hatékonyságát, hanem éppen elbizonytalanítják a nyelvhasználót. A hatékony közlés érdekébe állítható minősítésekben szükségesnek látszik ezeknek az ellentmondásoknak a feloldása, ez pedig egy egységes nyelvréteg- és stíluselmélet következetes érvényesítése, illetve empirikus adatok felhasználása révén lenne megvalósítható.

3.1. Egységes nyelvréteg- és stíluselmélet érvényesítésének szükségessége

A minősítések eklektikussága mögött egy olyan rendszerezés, tipológia hiánya húzódik meg, amely egységben tudja kezelni a nyelvi változatosság legkülönbözőbb vonatkozásait. A nyelvhasználatot összetettségében értékelő modelleknek vannak hagyományai a magyar nyelvtudományban, ilyen például Péter Mihálynak már 1974-ben megalkotott, a nyelv „funkcionális variációját” és egymást keresztező dimenzióit is értelmező modellje, amely a következő szempontokat veszi figyelembe: 1) térbeli (köznyelv, regionális köznyelv, dialektusok), 2) a norma (a köznyelv normatív vagy nem normatív használata), 3) a nyelvi jelek anyagi megjelenése (beszélt, írott), 4) a beszédesemény szerkezete (párbeszéd, monológ), 5) a nyelvi közlés műfaja (tudományos, média, reklám), 6) a beszédhelyzet (a résztvevők társadalmi vagy más viszonya alapján), 7) a nyelv esztétikai célzata, 8) a nyelvhasználat egyéni sajátosságai (származás, foglalkozás, vérmérséklet, kedélyállapot), 9) az idő (archaizmus, neologizmus) (1974: 461).

Egységes minősítő rendszer alapját képezhetné pl. Tolcsvai Nagy Gábor szempont-rendszere (1996: 135) is, amely a stílus szociokulturális rétegzettségét az alábbi változók mentén ragadja meg:

- A magatartás mentén: *durva, bizalmas, közömbös, választékos*;
- A helyzet mentén: *informális, közömbös, formális*;

- Az érték mentén: *értékmegvonó (ironikus, gúnyos), közömbös, értéktelítő (patetikus)*;
- Az idő mentén: *közömbös, régies, újszerű*;
- A hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok mentén: *sztenderd, irodalmi nyelv, nyelvjárások, városi népnyelv, diáknyelv, a szépirodalom történeti stílusrétegei stb.*

E minősítési szempontok érvényesítésének egyik nagy előnye, hogy szétválasztják a beszélő magatartásának és a beszédhelyzetnek a jellemzését, ezáltal feloldva például a *bizalmas* minősítés használatának többszempontúságát.

A kontextushiany problémájának enyhítése érdekében a változatokat minősítő szempontokon kívül szükséges lenne olyan pragmatikai és szövegtani megalapozás is, amely a lehetséges szituáció- és szövegtípusokat rendszerezné, hiszen az egyes nyelvi jelenségek csak az előfordulásuk függvényében minősíthetők.

3.2. Empirikus adatok felhasználásának szükségessége

Az érvényesnek tartható minősítésekhez az egységes szempontrendszeren kívül megbízható adatokra is szükség van.

A szociolingvisztikai kutatások örvendetes gyarapodása és eredményeik folyamatos közzététele ellenére a nyelvművelés által felhasználható vizsgálatok részben hiányoznak a magyar nyelvtudomány palettájáról, másrészt a meglévő eredmények sem mindig épülnek be a nyelvművelő tevékenységbe, sőt még a nyelvművelők adatokon nyugvó eredményei, így például Szepesy Gyulának a nyelvi babonákról tett, adatok sokaságára épülő megállapításai (l. Szepesy 1985) is gyakran elsikkadnak a későbbi értékelésekben.

A minősítésben ráadásul az egyes nyelvi jelenségek használatának társadalmi megoszlásán kívül tekintettel kell lenni a különböző stíluszintekre, nyelvhasználati szinterekre, a kommunikációs helyzet által megkívánt kidolgozottsági szintre is. Ezen a területen érzékelhetők a stilisztikai kutatások hiányosságai is, ehhez ugyanis szükséges lenne a nem szépirodalmi szövegek, stílusok jellemzőinek széleskörű feltárása és leírása is. Olyan kutatási eredményekre lenne szükség, amelyek nem egyszerűen a sztenderd és nemsztenderd formák használati arányait mutatják meg, hanem azt, hogy a mai magyar nyelvhasználatban a különböző közléstípusokra milyen nyelvi sajátosságok jellemzők.

A differenciált minősítéshez emellett szükséges lenne létező a stíluszintek, szituáció-típusok és szövegfajták feltérképezése is, ez pedig érvényes módon csakis nagy mennyiségű írott nyelvi és beszélt nyelvi korpusz elemzése alapján lenne megvalósítható.

Hivatkozások

- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Domonkosi Ágnes, ebben a kötetben. Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben.
- Domonkosi Ágnes, megjelenés alatt. Nyelvi-nyelvhasználati reflexió és nyelvi értékítélet.
- Eöry Vilma 2002. A szótári minősítések és a stílus. V. Raisz Rózsa szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvről*. Eger: EKF Líceum Kiadó. 115–127.
- Heltai Pál 2004–2005. A fordító és a nyelvi normák. I–II. *Magyar Nyelvőr* 128, 407–434.; 129, 30–58.

- Grétsy László–Kovalovszky Miklós főszerk. 1980–1985. *Nyelvművelő kézikönyv*. 1–2. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Grétsy László–Kemény Gábor szerk. 2005. *Nyelvművelő kézisztár*. Budapest: Tinta Kiadó. (Második, javított és bővített kiadás.)
- Ittész Nóra, ebben a kötetben. A minősítés kérdése a szótárban.
- Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfejlődés, nyelvhelyesség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kálmán László 2004. A nyelvművelés mint áltudomány. Büky László szerk., *Nyelvleírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. (A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI.) Szeged: Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 63–82.
- Lanstyák István 2003. Az *Értelmező kézisztár* a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127, 370–388.
- Lanstyák István 2003–2004. Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztos” idegen szavak, „visszas” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társaik. Válogatás a nyelvművelői csacs-kaságok gazdag tárházából. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 5/4, 69–98; 6/1, 51–76.
- Lanstyák István, ebben a kötetben. Általános nyelvi mítoszok.
- Péter Mihály 1974. Stilisztikai alapfogalmak tisztázásához. Imre Samu–Szathmári István–Szűts László szerk., *Jelentés és stilisztika*. (Nyelvtudományi Értekezések 83. sz.) Budapest: Akadémiai Kiadó. 458–463.
- Szepes Gyula 1986. *Nyelvi babonák*. Budapest: Gondolat Kiadó.
URL: <http://mek.oszk.hu/01600/01688/01688.htm>
- Terestyéni Tamás 1990. Beszédszokások. (Egy szociolingvisztikai adatfelvétel néhány előzetes eredménye). Balogh Lajos–Kontra Miklós szerk., *Élőnyelvi Tanulmányok*. Linguistica. Series A. Studia et dissertationes 3. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 32–55.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1991. A jó és a rossz. A minősítések rendszere a Nyelvművelő kézikönyvben. *Magyar Nyelv* 87, 414–421.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Nyelvi tervezés. Problémavázlat. Lanstyák István–Vançoné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetéről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 233–255.

Summary

Evaluation and qualification in language cultivation

Based on the principle that language use must be the subject of evaluation, this paper examines current evaluation and qualification practices in language cultivation and reveals a number of associated difficulties, contradictions and achievements. In the author's view, language cultivation uses qualification to provide language users with the amplest possible information about ways to improve their communicative efficiency.

The author starts out by reviewing the criteria and values underlying qualifications in style guides and usage manuals and the extent to which they are valid. Subsequently, an attempt is made to identify the criteria that are really necessary to facilitate language use by giving information about individual language phenomena, such as restrictions in terms of register and style as well as extension. Last, a special question is raised: Which are the methods that could validate the claims of language cultivation? The paper concludes that a set of valid and reliable qualification criteria calls for a standard theory of language registers and style, and the use of empirical data.